

HERCZEG ÁKOS

Megtanulni látni

KARL OVE KNAUSGÅRD: ŐSZ

Belegondolni is szédítő, hányféle közelítésmód, előítélettől, prekoncepciótól átítatott szemlélet képzelhető el, ami egy új könyvről alkotott benyomásunkat meghatározza. Ezt a nem éppen újszerű belátást részben amiatt tartottam fontosnak Karl Ove Knausgård új tetralógiájának magyarul 2021-ben megjelent első kötete vonatkozásában szóba hozni, mert ha valami, akkor az elmúlt évtizedek talán legnagyobb, a megjátszott tétekben valóban utolérhetetlen írói vállalkozása, a *Harcom* főcímet viselő hatkötetes életrajzi regényfolyam bizonyosan súlyos árnyékot vet az induló (eredetileg 2015-ös) „Évszak”-sorozatra, amellyel az olvasók többsége alighanem óhatatlanul számot vet – aki olvasta, netán valamennyi kötetet, azért, aki pedig csak a szerző körüli felhajtásról értesült, azért. Hogy bármiféle, akár hétköznapi tárgy vagy jelenség minek látszik, adott esetben egy friss könyv mennyire mondható megoldottnak, az – és az Ősz a maga sajátos perspektíváján keresztül erre hívja figyelmet – nagyrészt azon a szemüvegen múlik, amelyen keresztül nemcsak látjuk, hanem beengedjük, a részünkké tesszük a világot, és amely viszonyulás ennek köszönhetően éppúgy árulkodik a szemlélet tárgyáról, mint önmagunkról. Akkor is így van, ha mindezt nem tudatosítjuk: a tapasztalatainkból feltöltött, napról napra szorgosan (gyakran észrevétlenül) gyűjtögetett batyu mindig ott van a vállunkon, és minden pillanatban elővesszük a világgal való érintkezés során.

Knausgård – a *Harcom* világából kivezető, ugyanakkor vele szemléletileg nagyon is rokon – írói koncepciója szerint erre a nevezetes találkozásra kérdez rá, még hozzá születendő lányának épphogy elinduló világerzékelésétől mondhatni „ihletetten”, valamiképp a rácsodálkozás, a körülvevő dolgokkal, testi-lelki tapasztalatokkal való első szembesülés intenzív élményszerűségét reprodukálva. Félreértés ne essék, persze nem arról van szó, hogy Knausgård ezt az utolérhetetlen pillanatot, az első ismerkedés még öntudatlan állapotát kívánná nyelvileg leképezni. Ez ugyanis nem-

Fordította: Dobos Éva
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2021
272 oldal, 3999 forint

csak lehetetlen vállalkozás, de, ami még fontosabb, erőszakos beavatkozás is volna a másik világerzékelésének folyamatába, ami – ismerve két-három oldalas szócikkek alapvető hangoltságát – nem válna éppen előnyére a könyvnek. Az *Ősz* (és minden bizonnyal majd a sorozat többi részének) az egyik varázsa az apai perspektíva és a még meg sem született, ekképp „világtalan” gyermek bensőséges relációja által teremtett hangulat – a kettejük közti interakció, a két szembenálló, de egymásba is olvadó világ kölcsönhatása annál is inkább meggyőző kiindulópontul szolgál egy új írói projekt számára, mivel ez implicit módon éppen a családi dinamika lényegéről szól, a kiszámíthatatlan, gyakran nem is tudatosuló formálódásról, amelynek a gyermek és szülő egyaránt részese, és amelyről Knausgård-nak, ahogy eddig is bizonyította, bőven van mit mondania. „Három gyerek, egy anya és egy apa, ezek vagyunk mi. Ez a családot. Azért említem az elején, mert ez a legfontosabb [...] ezeken a kapcsolatokon át fogod szemlélni a világot, ezek fogják formálni a véleményedet majdnem mindenről” (16). A személyiség alakulásának és kölcsönös alakíttóságának a tapasztalata az, ami a beszédhelyzet intimitásának valódi mélységet is tud adni. Mert bár Knausgård látszólag „bemutatja” a másiknak még ismeretlen világ egyes szegmensét, de valóban csak látszólag, mivel rögtön az első írásban lelepleződik, mondhatni visszájára fordul a könyv előfeltételezett tanító jellege. „Meg akarom neked mutatni a világunkat, olyanak, amilyenek: az ajtót, a padlót, a vízcsapot és a mosogatót, a falhoz támasztott kerti széket az ablak alatt, a napot, a vizet, a fákat. Te majd a magad módján fogod látni, saját tapasztalatokat szerzel, és a saját életedet fogod élni, ezért természetesen magam miatt teszem: megmutatom neked a világot, pici emberke, és ezért lesz érdemes élnem” (18). A megmutatás felfokozott vágya, a hétköznapi jelenségek akkurátus ismertetése tehát nem a születendő gyermek hiányzó ismereteit hivatott pótolni, hanem a felnőtt elveszített természetes kötődését a világ dolgaihoz. És még ha ennek elérése utópia is, de mégiscsak a közelkerülés ígérését hordozza magában, annak esélyét, hogy a megszokottá vált környezetünket képesek lehetünk újra felfedezni, hogy külvilágra, mindennapi érzéleteinkre, érzéseinkre fátyolt borító idő valamiképp visszaforgatható, és ezáltal nem csupán a rajtunk kívülálló kontúrajai válhatnak élesebbé, de ezáltal saját létezésünk is kézzelfoghatóbbá tehető. Az életet érdemessé tevő történés, ahogy a könyv első, Knausgård „születendő lányá”-nak címzett levélből kiténik, nem önmagában a gyermek születése, hanem inkább a látásmód ezzel járó megváltozása – és, nem mellesleg, ami az írói praxis szempontjából is kecsegtethet bennünket új fejleményekkel.

Az persze jogos dilemma lehet, hogy mennyiben mondható ez a vállalkozás sikeres „kivezetésnek” a *Harcom* világából. Nem könnyű eldönteni, miben volna nagyobb rizikó egy ilyen léptékű önéletrajzi vállalkozás után: megmaradni az autofikció bejáratott, de talán már ki is merített terepén, vagy megpróbálni elmozdulni a szerzőt világhíressé tevő önéletrajzi mintázat ismétlésétől egy hangsúlyozottan fikciós mű irányába. Nem látok kivétlnivalót abban, hogy Knausgård az első pillantásra kockázatmentesebb első megoldás mellett döntött, pláne, hogy bőven akad azért veszíteni való egy alapjaiban hasonló prózapoétika működtetésében, különösen egy ilyen nagyszabású munka után. Az *Ősz* első pillantásra azonos kottából dolgozik: ismételten konkrét életrajzi mozzanatokra épülő, pontos megfigyelésekből, az ezekre adott érzékeny reflexiókból épülnek fel a kötet alapvető struktúráját alkotó „magánenciklopédia” egyes fejezetei. A megjátszott tétek azonban nyilvánvalóan sokkal szerényebbek – hogy is lehetnének mások, hiszen Knausgård legutóbbi művével valóban

elment a falig, ami az élet irodalmi transzformációját, elbeszélhetőségét illeti. Így hát nincs csodálkozónivaló azon, hogy egészen másmilyen a végeredmény hatásösszefüggés tekintetében, mikor nem 3500 oldalon keresztül építgeti, gyúrja egybe egyetlen nagyszabású képpé a megélt tapasztalatokat, hanem néhány oldalas különálló egységekbe sűríti azokat – nem kizárt, hogy a *Harcomon* edződött olvasó számára lesz majd némi hiányérzet az egyes szakaszok kifejtettsége, netán alapossága tekintetében. Különösképp, hogy a könyv, természeténél fogva, maga hívja ki a sorsot, azaz készíthet (előnytelen) összemérésre: a különféle testrészek, tárgyak, jelenségek körül keringő eszmefuttatások referenciapontjával legtöbbször ugyancsak a Knausgård család mindennapi, ha úgy tetszik, jelentéktelennek tűnő eseményei szolgálnak, így pedig az életmű magyarul is olvasható darabjai felől az Ősz sokszor kelti az ismerősség érzését. Ám még ha óhatatlanul is befolyásolhatja az új könyv megítélését (feltéve, hogy – lelkes vagy kevésbé elragadtatott – olvasói voltunk a korábbi sorozatnak), nem tűnik túl igazságosnak a *Harcom* keltette elvárásrenddel közelíteni hozzá, és esetleg idő előtt pálcát törni fölé. Az Ősz aligha rendelkezik egy korszakalkotó műhöz szükséges minden paraméterrel, inkább tapogatózó irodalmi kalandozásnak tűnik, különösen a *Harcom* zárlatának tükrében. „Aztán vonatra szállunk, visszajövünk ide, Malmbőbe, majd kocsiba ülünk, hazamegyünk a házukba, és egész úton élvezem a gondolatot, hogy nem vagyok író többé.” (*Harcok*, 1096, Patat Bence fordítása)

Ha az lenne az értékmérője Knausgård vállalkozásának, hogy mennyiben képes átmenteni kifinomult, (ön)elemző jellegű prózájának legfőbb komponenseit anélkül, hogy újfent megkísértené (akár önmagára, akár szeretteire nézve) az életrajzi sorozat felforgató, kétségkívül húsavagó tapasztalatát, ami valóban megrendítő olvasmány nyá avatta a regényfolyamot, úgy számomra az *Évszak*-tetralógia több mint ígéretes projektnek látszik. Az eddigiek alapján úgy tűnik, Knausgård okosan nem vállalja túl magát, a könyv legkevésbé sem kíván nagyot szólani, ugyanakkor a *Harcomban* megképzett őszinte, az olvasót magához közel engedő ismerős hang szinte garanciája az Ősz egyik fő hatáselemének is: az elbeszélő iránti szimpátiának. Nehéz nem azonosulni a világot a születendő lányához való egyfajta állandósult intim odafordulásban megmutatni igyekvő apafigurával, aki mindenekelőtt a világra való nyitottság intelmét hagyja hátra a már említett, a mindennapok dolgai, természetesnek tűnő jelenségei fölött elidőző, azok felszín alatti jelentésrétegeit kutató szemléletmódjának példájával. Arra figyelmeztet, hogy ahogy időszünk, automatizmusaink egyre inkább elfedik előlünk a világunk nagy részét, és ezáltal, a rákérdező, reflektív viszonyulás elvesztésével nem csupán díszletté fokozódnak le környezetünk elemei, de a világtól való távolkerüléssel mi magunk is észrevétlenül kívül kerülünk saját életünkön. Az alma egészen addig egyszerű gyümölcs marad, amibe beleharapunk, aztán kidobunk a kukába, míg meg nem vizsgáljuk alaposabban. Úgy tűnhet, fölösleges szócséplés magát az almát vagy az almafogyasztás folyamatát részletesen leírni, mert bár igaz, hogy a tulajdonképpeni címzettnek nincs fogalma minderről, de az első levél azt is egyértelművé teszi, hogy kiskorában mindenki a világgal egygyé válva létezik, egészen addig, amíg kellő tapasztalatot nem szerez a környezetében lévő dolgokról, hogy aztán többé ne jusson eszébe rákérdezni sem magára az adott jelenségre, sem a hozzá fűződő viszonyára.

Az *Alma* című első szöveg a már idézett első levél után plasztikusan mutatja fel a kötet fő eljárását, illetve törekvését: lassú, elidőző haladás kívülről befelé, a megfigyelt konkrétumtól, annak fizikai valójától szinte észrevétlenül átmenettel szólni az elbeszélő

saját viszonyulásáról, eljutva egészen egyfajta önmagán túlmutató belátás megfogalmazódásáig, addig, amikor már a gyerek számára is ismerős jelenség apropóján, abból kiindulva az életnek arról a tapasztalatáról tud beszélni, ami legtöbbször éppenséggel elfedi a dolgok lényegét. Knausgård távolról sem jelentéktelen munkája abban áll, hogy, ha úgy tetszik, a gyermeki kíváncsiság felébresztésével közelítve az adott jelenséghez eljusson a mögötte rejlő tapasztalategyüttesből, emlékekből összeálló, rendszerint rejtőzködő, meg nem fogalmazódó szemlélethez vagy immanens tudáshoz, ami láthatatlanul összeköt bennünket a világunkkal. Teszem hozzá, amik voltaképp mi magunk vagyunk, amin keresztül végső soron elbeszélhetők az élet nem is annyira jelentéktelen mozzanatai, akár az almaevésről, akár a napsütésről van szó, rendszerint olyan, valóban természetes dolgokról, amelyekre amúgy eszünkbe se jutna reflektálni. Interakció nélkül pedig nemcsak az adott tárgyat, érzékletet vesszítjük szem elől, hanem – nem győzöm ismételni – saját magunk egy-egy részletét is.

Ezt a törekvést pedig nehezemre esne bármikor egy vállrándítással helyben hagyni, noha persze nem állítom, hogy a munka mindig példaszerűen, kellő átgondoltsággal van elvégezve. Nem is igazán abban kereshetünk kifogást, hogy az egyes őszi hónapokhoz kapcsolódó fejezetek meglehetősen esetlegességgel építkeznek egymásra – mert hát hogy is várható el egy hangsúlyozottan szubjektív világszészlelői tekintetű, hogy a környezetünket legadekvátábban leíró részletekre fókuszáljon? Ugyan mi volna az adekvát? Valóban, olvasni itt pisiről, szájról, lázról, fogakról, fájdalomról – számos olyan dologról, amellyel a könyv „címzettjének” is csakhamar akad majd dolga. De akkor hogy kerül ide a gumicsizma, a tankhajó, a kémény, pláne Van Gogh? Knausgård egy lehetséges válasszal mintha maga is szolgálna az *Alma* című fejezetben („a tét soha nem a világ önmagában, hanem csak a viszonyunk a világhoz”). A világ deklarált megmutatása nem elsősorban egy objektív valóság leképezését célozza, hanem ennek a szubjektív kapcsolódásnak a fontosságát kívánja felmutatni, nevezetesen azt, amit minél több időt töltünk a földön, annál könnyebb elfelejteni: hogy igen, közünk van a világhoz, de ez minden tapasztalatok közti átfedés, ismétlődés ellenére szigorúan és végérvényesen személyes ügy. Mivel a kötet tétje mindenekelőtt ennek a privát viszonyulásnak a megmutatásában keresendő, ezért tehát igenis mindennek helye van – egy effajta személyes enciklopédiába minden befér, amihez valamilyen közünk van, olvasóként úgy érzem, nincs igazán jogunk számonkérni szócikkek tekintetében bármit. Hiányérzetem inkább azoknál a részeknél volt, amelyekben érdemben nem sikerült a pusztá látványnál messzebb jutni, mikor az adott szöveg tétje mondhatni kimerült az egyszerű rácsodálkozásban. Nem mondom, olyan szigorúan funkcionális használati tárgyakkal, mint a vécékagyló vagy a konzervdoboz mintegy kiemelkedése az addig észrevehetetlen létezésből távolról sem volt érdektelen, de ezek a részek érezhetően nem tudtak többet nyújtani a más-ként látás, az újrafelfedezés élményénél, ami azért egy idő után nem feltétlenül köti le az olvasó figyelmét. Persze az sem állítható, hogy mindez fölösleges töltelék volna, de azért jó volt látni, hogy több olyan fejezet is akad, amelynek tágasabb mozgáster jutott: vagy volt kifutása egy-egy személyes mozzanatra, amelyben megmutatkozhatott az adott jelenség kézzelfogható életvalósága, tapasztalati háttere, ami képes volt átvilágítani a tárgy ríktó hétköznapiján, vagy amikor a kitartó vizsgálódás valóban át tudott fordulni a tárgyon túlmutató termékeny önreflexióba.

Knausgård érezhetően olyankor van igazán elemében, akkor képes leginkább megragadni a hétköznapiiban a rendkívülit, mikor általánosabb, nem annyira konkrét

jelenség felé fordul, mint mondjuk a *Szürkület* vagy épp a *Madarak vonulása* esetén. Bennük érvényesül leginkább a megfigyeléseket és érzéseket egymásra rezonáló, kifinomult nyelvezet, a kifelé és befelé egyaránt terjeszkedő szemlélődő tekintet, melyet már a *Harcom* kötetekből jól ismerhetünk. Igaz, olyannyira ismerős ez az elbeszélői hang és az azon megszólaltatott, erőteljes családörténeti vonatkoztatottság, a személyes múlt és a közvetlen jelen általi érintettség, hogy néha az az ember érzése, mintha annak kimaradt jeleneteiből olvasnánk részleteket. Persze aki szívesen olvasta a középkorú norvég családapa hiperrealista életrajzát, az aligha bánja ezeket az áthallásokat. Annál is inkább, mivel erős a gyanúm, hogy a legmaradandóbb részek azok az egyes őszi hónapok elé írott, a még meg sem született gyermekhez írott levelek, amelyek az ismerős őszinteséggel szólnak a gyerek születését övező várakozásról, reményről, de nem az embertől eltávolítva, általánosságban, hanem egy láthatóvá tett, önmagának hús-vér jelenvalóságát újra és újra rögzíteni igyekvő perspektívából. Ez a meghitt, másnak szóló, mintegy kihallgatott beszéd, amely végső soron egy konkrét család részével válás eseményszerű történéseinek rögzítéseként is felfogható, egyként villantja fel egy-egy dátumhoz kötődően, kvázi naplóbejegyzés-szerűen az adott nap dokumentarista pillanatképét és – a szülő-gyerek közti, már a születést megelőzően is érvényes egymásra hatás kölcsönössége jegyében – az elbeszélő aktuális gondolatait. A léthelyzet és a hozzá kötődő állapot élveboncoló eljárása ezekben a kompakt, persze a korábbiakhoz képest jóval kevésbé részletgazdag leírásokban nem újszerű Knausgård-nál, a retorikai helyzet mégiscsak fordít egyet a jól ismert intonáción, és a magánbeszéd sajátos „interakciós” alakul, mintegy keretet ad a világ megmutatását célzó szövegeknek. Kompozíció és szerkezet szempontjából hibátlan választás, amihez ha hozzá vesszük Vanessa Baird illusztrációit, elmondhatjuk, ráadásul ízléses könyvtárgy is született.

Milyen könyv is tehát voltaképpen Karl Ove Knausgård tetralógiájának első darabja? A *Litera Ahogy tetszik* podcastorozatának a könyvről szóló etapjának résztvevői, Greff András, Modor Bálint és Nagy Gabriella általános véleményével szemben szerintem különösebben nem lehet okunk panaszra. Ahogy a korábbi regényfolyam esetén is megfigyelhető volt a recepcióban, hogy a szöveg ugyanazon hatáseffektusa, a hétköznapi történések túlrészletező leírása jelenthette az olvasás legfőbb akadályát és másfelől a vállalkozás utolérhetetlen tétjét, „kicsiben” itt is hasonló várható. Minden bizonnyal lesz, aki üdvözölni fogja a szűkre szabott forma adta lehetőségeket, netán bátrabban vág bele az olvasásba, látva a belátható terjedelmet, és lesznek olyanok (például a *Litera* szerkesztői), akik éppen a knausgård-i próza erőtlenségét, tét nélküliségét vélelmezik majd az *Őszt* forgatva. Habár jelen írás célja nem a *Harcom* már-már parttalanak tűnő ábrázolástechnikájának védelme, annyi kommentár talán megengedhető, hogy az egy-egy kötetben színre vitt léthelyzet privát harcának a jelenetezése számomra nehezen lett volna elképzelhető a „lényegtelen” részek lefargásával vagy kurtításával, éppen azért, mert egy konkrét életet veit hivatott bemutatni a maga mindennapiságában, amelynek sorsfordító eseményeiig megszámlálhatatlan, önmagukban valóban jelentéktelen, észrevehetetlen momentum vezet, és Knausgård törekvése szempontjából nemhogy nincs különbség eseményszerű és hétköznapi között, de sokszor – azok láthatatlansága miatt – pontosan az automatizmusaink nyomán elfedett, szót sem érdemlő, ugyanakkor életünk nagy részét kitevő történések azok, amelyek révén megvilágítható, leírható egy ember élete. Minthogy (a formát látva némileg paradox módon) itt nem effajta enciklopédikus igény jellemzi

az elbeszélői szöveget, egyszerűen nem akar mindent megmutatni, így nem is gondolnám, hogy túlonként indokolt lett volna jobban belemenni a száj vagy épp a nejlonzacskó rejtelmébe. Utóbbi esetén ráadásul talán nem is az volt a tét, hogy a tárgyhoz kötődő személyes emlék nyomán rögzült kitüntetett benyomás („A legszebb dolog, amit valaha láttam, egy nejlonzacskó volt, a vízben úszott messze a tengerben”) igazolhatóvá (sőt, a jelenség esetleges ökológiai vonatkozásai okán egyenesen menthetővé) válhasson az olvasó előtt, már csak azért sem, mert Knausgård maga írta, újfent idézem, hogy „a tét soha nem a világ önmagában, hanem csak a viszonyunk a világhoz” (22). Így ennek az állításnak a legitimitásán, e szépség láttatásán, féltő, semmiféle körülírás nem tudna érdemben segíteni, hiszen épp az érzés irányíthatatlan, még saját maga számára is visszakereshetetlen természete a fontos („Miért nem tudtam levenni a szemem az elsüllyedt nejlonzacskóról?”), az, hogy ez néha a legváratlanabb pillanatban rátör az emberre, különösképp akkor, amikor összhangba tudjuk hozni a világ észlelését önmagunk hangoltságával, amikor képesek vagyunk egyszerre figyelni kifelé és befelé – valahogy úgy, ahogy az elbeszélő is törekszik, és amely törekvésnek a példaértékét a könyv lapjain megpróbálja egyfajta utólagos, csak később hozzáférhető üzenetként, a születendő lányának címzett intelemként hátrahagyni.

Sallangmentes, tiszta prózanyelven megírt, okos könyv, mely magyarul A. Dobos Éva tolmácsolásában sem veszített semmit a *Harcomból* megismert gördülékenységből. Az *Ősz* (Knausgård korábbi ígéretéhez híven) ezúttal csupán diszkrét bepillantást engedve családjának mindennapjaiba, mikrotörténelmébe, mégis képes testközelivé válni, ez adja hitelességének kulcsát. Közben pedig úgy beszél látásról, a világ újralfedezhetőségéről, hogy láttatni is tud, többnyire anélkül, hogy az egyszeri konyhafilozófus bőrébe bújna. Látszólag ujjgyakorlat, de nem minden ujjgyakorlat gyerekjáték. És külön örömteli, hogy a *Harcom*-sorozat 2016-os honi elindulásakor meglévő hétvényi (és jó néhány kötetnyi) lemaradásból a *Magvető* példás erőfeszítésének hála mára sikerült egy évet lefaragni. Él a remény, hogy a következő Knausgård-sorozatot már majd többé-kevésbé szinkronban élvezhetjük.